

Adalet ve Dinamizm

Yasin Ceylan^(*)

Adalet kavramı, düşünce tarihinin son üç asır içerisinde göstermiş olduğu gelişmeler nedeniyle hem içerik hem de uygulanış şekli itibarıyla geleneksel tanımından farklı boyutlar kazanmıştır. Platon ve Aristo felsefelerinde dört temel erdemden biri veya en önemlisi olarak nitelenen adalet, gerek bireysel alanda ve gerekse devlet birey ilişkisinde 'eşitlik' ve 'hakkaniyet' anlamlarının ötesine geçmemekteydi. Bu nedenle insanları 'bizden' ve 'bizden olmayan' veya 'uygar' ve 'uygar olmayan', veya 'köle' ve 'efendi' şeklinde kategorilere ayıran antik Yunan düşüncesinde derin ve kapsamlı bir adalet anlayışı görmek mümkün değildir.

İnanç sistemlerinin ve doğmalara dayanan dünya görüşlerinin egemen olduğu Ortaçağ düşünce modellerinde adalet kavramı çeşitli değişikliklere uğamışsa da sağlıklı bir zemine oturması mümkün olmamıştır. Gerek Hristiyan ve gerekse İslam inanç sistemlerinde, belli dogmalara sadakat gösteren 'bizden olma'nın temel şartı kabul edilerek, kent sınırlarını ve ırk farklarını aşan bir eşitlik anlayışına gidilmiştir. Ancak bu 'eşitlik' köle-efendi diyalektiğini yıkamamış, Tanrı huzurunda eşitlik olarak idealde kalmıştır.

Öte yandan, adalet kavramı hem antik çağda hem de Ortaçağda, kavranışındaki bir takım temel yanlışlıklardan dolayı, hem birey hem de devlet bazında hakkettiği işleve kavuşmamıştır. Eski Yunan düşüncesinde, bu kavramın algılanmasındaki sorun ilkedem değil, insan ve toplum nezdindeki derin bilgi eksikliğinden ileri geliyordu. Ortaçağ adalet anlayışındaki temel sorun ise dünya görüşlerine esas aldıkları ilkelere kaynaklanıyordu.

Her iki dönemin de yoksun olduğu bir şey var: İkisi de insanın temel yetilerine dayanan disiplin içine girmiş dinamizmden yoksundurlar. Şimdi burada, bu eksikliği kısmen gidermiş ve hala gidermekte olan modern zamanların düşünce modellerindeki adalet anlayışının ne tür değişikliklere uğramış olduğunu açıklamaya çalışalım.

Adalet kavramının nitelik ve kapsamındaki değişiklikler öncelikle modern bireyin zihin donanımındaki değişikliklere indirgenebilir. Doğa bilimlerinde uyguladığı metot sayesinde gittikçe biriken ve gelişen bilgi ve teknoloji insanın maddeye bakışında radikal değişimler getirmiştir. Kuşkusuz eski çağlardaki insanlar da doğadaki nesne ve güçten faydalanarak yaşamlarını sürdürüyordu. Ancak onların çevrelerin-

(*) Prof. Dr., Orta Doğu Teknik Üniversitesi Felsefe Bölümü

deki nesnelere daha verimli kullanma ve yüksek derecede enerji elde etme imkanları yoktu. Bilgileri çoğu zaman statikti. Çünkü doğayı nasıl algılayacakları ile ilgili doğru metotlara sahip değillerdi. Bu sebeple eski insan ile bugünkü insanın doğada varolan su, kaya parçası, hava gibi objelere veya doğa olaylarına bakışlarında büyük farklılıklar vardır. Birisi, bu objelere ve olaylara dar ve verimsiz bir açıdan bakıp bilgisini ispatlanamaz gerekçelere dayanırken, diğeri yaptığı her açıklamayı bir sistem içinde kabuledilebilir gerekçelere dayandırır. Modern insanın objelere bakışında hem içerik hem de kapsam açısından daha büyük bir denge sağlamış olduğunu ileri sürebiliriz. Bu iddiamızı sözkonusu dengeli bakıştan kaynaklanan faydalarla da kanıtlayabiliriz. Bir obje algısını Husserl'in Fenomenolojik yöntemiyle bu iki farklı insan bilincinde ele alırsak, parantez içine alınan obje algısı ile bu objenin değerlendirilmesini sağlayacak bilinçte zaten mevcut olan ve parantezin etrafında varlığını sürdüren değerler yumağının iki insanda farklılık arzettiğini görürüz. İki insan aynı algıyı almakla birlikte bu algının etrafında seyreden ve demirbaş görevi gören kalıpların farklı olduklarını görürüz. Bu fark sayesinde aynı obje farklı biçimlerde değerlendirilmektedir. Tabii bu demirbaş veya kalıplar Kant'ın anlaktaki kategorileri değildir. Kant'ın kategorileri, bütün insanlarda aynı şekilde mevcut olan ve biyolojik yapıya benzer biçimde hiç değişmeyen bilgi üreten asetlerdir. Halbuki bahis konusu olan kalıp veya demirbaşlar, kültürden kültüre veya bir dünya görüşünden diğer dünya görüşüne göre değişebilen kriterlerdir. Faklı

dünya görüşlerinin çevremize bakışımızı ve nesnelere nasıl algıladığımızı ne biçimde şekillendirdiğini bize en sistemli bir şekilde anlatan düşünür Thomas Kuhn'dur. Ortaçağdaki yapay veya mitolojik bilgiden modern astronomideki bilimsel bilgiye geçişin gerisindeki dramatik zihniyet değişikliğinin nasıl gerçekleştiğini Kopernik Devrimi adlı kitabında açıklamaktadır. Bu devrim paranteze alınan obje algısının etrafını saran temel kavramlardaki değişikliğin devrimidir.

Batı dünyasında meydana gelen ve günümüzde mevcut olan bütün zihin yapılarını etkisi altına bu devrimin sosyal bilimlerdeki yankısı kaçınılmazdır. Gerçi sosyal olayların seyrini temel prensiplere bağlamak doğa bilimlerindeki gibi kolay değildir. Çünkü burada söz konusu olan özgür bilinç sahibi canlılardır. Birikime fırsat verecek sosyal bilim metodolojisinin henüz tamamlanmadığını itiraf edebiliriz. Ancak sosyal olaylara bakışımızı köklü biçimde değiştiren, bilinci donatacak yeni kriterlerin oluştuğunu iddia edebiliriz. Bunlara kısaca hümanist değerler diyebiliriz. Bunların en önemli özelliği herhangi bir yerel kültür veya inanç sistemi sınırları içerisine hapsolünmaması, kayıtsız şartsız tüm insanlığa hitap etmesidir. Bu yeni dünya görüşünü en bariz ve sistemli biçimde Jürgen Habermas ile John Rawls'un çalışmalarında görebiliriz. Rawls adalet ile özgürlük çelişmesini sisteme bağlayarak bir toplumun nasıl hem özgür hem de adil olabileceğine teorik bir deneme ortaya koymuştur. Habermas ise bir toplumdaki çoksesliliğin etik müzakere yolu ile nasıl bir konsensüse varabileceğini anlatmaya çalışmıştır. Doğa bi-

limlerindeki gelişme, algılanan nesne veya tabiat olayının anlaşılmasına ve doğru değerlendirmesine hangi önyargı engel oluyorsa o yargının terkedilmesi gerekiyorsa, sosyal hadiselerdeki sorunlarda meydana gelen güçlükler, konsensüsü tıkayan unsurlar inanç ve ideolojilerin de terkedilmesi gerekir. Bilinç bu engelleyici önyargı, dogma ve ideolojik değerlerden temizlenmedikçe doğayı hakkıyla anlamamız veya insanı ve sebep olduğu hadiseleri analiz edip doğru değerlendirmemiz mümkün değildir. Sonuç olarak bu paklanma sürecinde olmayan, başka bir deyişle, birikimci ve reformcu bilgi dinamizmine maruz kalmayan bir bilinç eksik ve aksak bir bilinçtir. Şimdi şu soruyu sorabiliriz: Nasıl bir bilinç, nesneye, insana ve yaptıklarına daha uygun ve dengeli, başka bir deyişle, adil bakabilir?

Bu soruyu sormamızdaki kasıt şudur: Bireyin bilincini dolduran ve onun hadiselerle bakışını belirleyen kriterler dinamik bir süreç içerisinde değil iseler, değişme istidadı göstermeyip duran bir tabiat içinde iseler, o bireyin bir hadiseye dengeli bakması ve adil bir yargıya varması mümkün değildir. O birey ne kadar iyi niyetli olursa olsun, ne kadar tarafsız davranmaya çalışırsa çalışsın adil bir açıdan bakamaz ve adil bir hüküm veremez. Çünkü zihninde mevcut olan kriterler onu adil bakmaya ve adil karar vermeye yeterli değildir. Bilincini atıl bırakmak suretiyle önce kendisi büyük bir suç işlemiştir. Vicdanı zedelenmiş bir şahıstan adil ve hakkaniyette uygun hükümler beklemek beyhudedir.

Şimdi, nasıl bir bilinç hangi kriterlerle adilce bakar ve adil tasarruflar ic-

ra eder diye sorarsak, önce negatiften başlayarak hangi kriterleri bulduran bir bilinç adalet yerine zulmeder sorusunu cevaplıyalım. A) Herşeyden önce bireyin kabullendiği dünya görüşü esaslarından biri veya birkaçı insanın değerini aşan değerlerse, tartışılması bile suç sayılan kutsal dogmalar ise, bu değerleri benimseyen bireyin insana gereken saygıyı ve önemi vermesi beklenemez. B) Bir bireyin benimsediği dünya görüşü içerisinde olağanüstü kahramanlar varsa ve bu şahsiyetler mucizevi bir dille anlatılıp zaafı dile getirilmiyorsa, o bireyin bilinci bir sürü insanı hatta kendisini hakir görme temayülü içindedir. Kendisine yetki verildiği takdirde zulmetmeye ve baskı uygulamaya yatkındır. C) Bir insanın bilincinde kuvvet en yüce değer olarak mevcut ise o kişinin diğer değerleri barındırması mümkün değildir. Her türlü aracı kullanarak kuvvet mevkiine gelen kimseye, korkuya yenilmiş bir bilinçle biat edeceğinden, kuvvet sahibinin tüm yüce değerleri çiğnemesine göz yumacaktır.

Bu üç hasleti bir dünya görüşünün gerekleri olarak zihninde bulduran bir birey veya toplumun gerek bireysel işlevlerinde ve gerekse toplumsal kurumlarında adaleti icra etmeleri uzak bir ihtimaldir. Pozitif özellikler ise tabii olarak bunların zıddı olan kurallardır. Mesela insanın kendisinin, tasavvur ettiği tüm değerlerden üstün olduğu, insandan üstün insanın olamayacağı, zamana mukavim kutsal sistemlerin olmayacağı, insan mutluluğunu öngören teorilerde mutlak doğru ihtimalin zayıf olduğu ve antiteze musaade edilmesi gerektiği, insanın dış görünüşü ve iç dünyası ne olursa olsun saygı ve şerefe mustahak olduğu gibi.

Bundan çıkarılacak sonuç bireyin bir insanlık misyonu bilinciyle hertürlü sisteme karşı tayakkuz içinde olması ve kendisini hiçbir zaman teslim etmemesidir. Tüm sistemlerin kurucusu ve efendisi kendisi olduğundan, devamlı aktif ve dinamik olması ve sisteme müdahaleden geri durmaması gerekir. Yoksa kendi yarattığı ve her halukarda noksanlıkla malul olan düzeneklere köle olmaya keni kendini mahkum etmiş olur.

Doğa bilimlerindeki dinamizm dünya görüşünün önemli bir unsurudur. Bilimsel aktiviteyi barındırmayan bir zihniyetin gerek ahlak alanında ve gerekse sosyal stratejilerde başarılı olması zordur. Doğa bilimlerindeki birikimci açılımlar sıkı bir disipline dayandığından, bu disipline aşına olan zihin, etik erdemlerde ve sosyal teoride de disiplinli olmaya azmeder. Çünkü antropolojik eylemler dışında iradeyle icra edilen tüm insan aktivitesi bir disiplin gerektirir. Ancak sosyal bilimlerin alanında disipline tabi, bilimsel aktiviteye benzer dinamik bir sürecin varlığı, adil ve dengeli bir bilinç için vazgeçilmez bir şarttır. Zira bilinci canlı tutmak için sürekli taze değerlere ihtiyaç vardır. Bunu sağlamak için sosyal teori söylemlerini çoğaltmak ve çeşitlendirmek gerekir. Her türlü sistemli iddiaya ve teze yeni bir sisteme dayanan bir karşı iddiaya ve antiteze karşı çıkılmasına musaade etmek gerekir. Çünkü sosyal değerler alanında iknaya dayalı bir diyaletik olmadan yeni çözümler üretmek imkansızlaşır. İnanç ve dogmalar ikna alanına girmediğinden bir diyaletik konusu da olmazlar. Bu sebeple sosyal değerler üretim mekanizmalarında dinsel inançla ideolojik saplantılara yer

yoktur. Bunlardan anlaşılacağı gibi, içinde kutsal prensipler bulduran ve bazı değerleri tartışmaya açmayan ve dolayısıyla düşüncüyü yasaklayan rejimlerde bilinç ve vicdan atıl kalır, yeni değerlerden mahrum edilir. Böyle bir bilinç ve vicdanın olayları adil algılaması, adil hüküm vermesi ve adil sistemler kurması mümkün olmaz.

Şu halde sonuç olarak diyebilirizki: Herhangi bir adalet projesi veya hak hukuk anlayışı, topluma egemen olan bir dünya görüşünün bir parçası olduğundan, dünya görüşünde reformlar yapılmadan adalet anlayışında ve uygulamasında köklü değişiklikler yapmak mümkün değildir. Bu sebeple modern ve dinamik bir kültüre sahip olan Batı Dünyasında oluşan yeni hak ve adalet mefhumlarının, temel insan haklarının, İslam Alemi tarafından doğru bir biçimde algılanması ve değerlendirilmesinde büyük zorluklar çıkmaktadır. Türkiyenin Avrupa Birliğine girme sürecinde mecbur bırakıldığı adalet ve temel haklar konularındaki reformlarda karşılaştığı güçlükler, bu iddiamızı kanıtlamaktadır. Öyleki, Batı'nın zorlanması ile reform paketlerini mecliste onaylayan bizzat meclis üyeleri bile bu reformlara inanmamaktadırlar, gereğine kani gözükmemektedirler. Bu sebeple bu reformlar uygulanmamaktadır, ve bu durumdan çok kişi ve kurum müşteki değildir.

Bütün bu söylediklerimizden şu sonucu çıkarabiliriz: Adil insan, zihnini dinamik tutan insandır. Adalet en ehil toplum ise, dinamik bir dünya görüşüne sahip olan toplumdur.